

ДВОГЛАВИ ОРЛОВИ У СРЕДЊОВЕКОВНОЈ СРБИЈИ – ОД СИМБОЛА ДО ГРБА

Сажетак: Византијско царство није имала грб(ове). Користило је, међутим, многе симболе међу којима и двоглаве орлове. Како је утицај Византије на Србију био јак, то се они појављују и у Србији. Орлови, једноглави и двоглави, појављују се од 12. века. Док једноглави временом губе на значају, дотле ће двоглави орлови постати један од најчешћих мотива у Србији. Јављаће се углавном као коласте аздије. Користиће их припадници династије Немањића, Душанова властела, краљ Вукашин, кнез Лазар. Како један грб има права да употребљава само једна породица, јасно је да он није био грб него симбол. Тек када деспот Стефан Лазаревић, постане угарски вазал, мораће да има грб као и остала властела у Угарској. Међутим, у иностранству су двоглави орлови доживљавани и пре тога као грб Србије. То се види на Дулсеријевој карти из 1339. године, односно на печату краља Дабише из 1395. године.

Кључне речи: грб, Србија, двоглави орлови, коласта аздија

На самом почетку рада морамо се осврнути на значање појмова симбол и грб. Појам симбол различито се одређује: нпр. „знак по коме се нешто може распознати, сазнати или закључити, ознака, знамење, знак који представља нешто што се иначе не може сликовито представити“ (Вујаклија, 1961: 873); затим да се „протеже кроз векове... неколико конвенционалних линија садржи мисао векова“, да „није пука форма као што је знак“, већ је „симбол ... кључ за област која је већа од њега самога и већа од човека који га употребљава“, „симбол ... вазда у себи има оне стварности коју чини схватљивом те премда исказује целину, сам остаје живи део тог јединства чији је репрезент“, „он мора и да открије неки суштински део оног што треба разумети; у њему је садржана пространа област могућности која се непрестано шири и он омогућује опажање основних односа између на изглед различитих форми и појава“, „симбол се разликује од амблема и алегорије по томе што изражава или кристализује, неки вид или непосредан доживљај живота и истине, те на тај начин води изван сопственог оквира“ (Курер, 1986: 7).

¹ djekicdj@ptt.rs

Док се за симболе може рећи да потичу још из преддржавног периода, дотле су грбови постали крајем XI века, када су их донели крсташи враћајући се из I крсташког рата. У рукописима су први пут забележени 1127, а на печатима 1131. године.

Под грбовима се подразумевају „обојени знакови односно ликови који се најпре јављају на штитовима ратника и поступно постају њихови трајни симболи, а затим наследни симболи њихових потомака“. Грбове су имале све европске државе сем Византије и Турске (Змајић, 1971: 11–12). Грб се одређује и као „посебна фигура или симолично обликовање, биљег, амблем, тј. насљедни непромењени, постојани знак, састављен по хералдичком правилима“. Важне карактеристике грба су управо наследност и непромењивост (Атлагић, Шекуларац, 1997: 307).

Грбови се морају придржавати одређених правила. Прво, један грб не сме бити сличан било којем другом грбу, односно морају се разликовати маркари у детаљима. Друго, једна породица, односно власник грба не сме да има више од једног грба у исто време, дакле може да користи само један грб. Од боја се на њему могу појавити само црвена, плава, зелена и црна, док жуту и белу замењују ковине злато и сребро (Атлагић, Шекуларац, 1997: 302, 305). Потпуни грб мора да има штит, шлем, накит или украс, плашт и знак чина или достојанства (Атлагић, Шекуларац, 1997: 308). На штит се стављају одређени симболи, док празан штит, штит без симбола не може се сматрати грбом.²

Сматра се да су се појавили у Србији у XIV веку и то прво међу вишом властелом. Хералдички елементи и потпуни грбови, налазе се на предметима који припадају властели и владарима (Атлагић, Шекуларац, 1997: 295).³

Најстарији сачувани симбол код Срба је крст на златном печату кнеза Стројимира из друге половине IX века (Живковић, 2007: 23–29). Употребу симбола као печата прописао је Св. Сава у Законоправилу (Ђоровић – Љубинковић, 1975: 171–173, 175).

Разлика између грба и симбола је да исти симбол може да користи велики број људи, при чему нико нема монополско право на коришћење тог симбола, што не важи за грб. Друго, симбол може и код исте генерације да се мења, преобликује, да се користе два или више симбола, док је то код грба немогуће.

Наведене податке морамо имати у виду када одговарамо на питање да ли се двоглави орлови користе као симболи или као грб, односно до када се користе као симбол, а од када као грб.

Купер за орла каже да представља соларни симбол свих божанстава неба, духовни принцип. Двоглави орлови су, наводи, атрибут богова бли-

² Да празан штит представља хералдички елемент види: Ђоровић – Љубинковић, 1975: 178.

³ Док се у Европи за најважнији део грба сматрао штит, који је био и најстарији део грба, у Угарској, Босни и Србији сматра се да је најважнији део грба онај кога витез носи на глави: шлем са челанком (Соловјев, 1957: 135–136).

занаца али представљају и свезнање и двогубу моћ. У сумерско-семитској традицији двоглави орао симболизује Нергал, жегу летњег и подневног сунца (Кирег, 1986: 119–120). Најстарија представа двоглавог орла датира око 2.500 година п. н. е. и налази се на цилиндричним печатима, на престолу божанства Нингирсу. Двоглави орао, сматра се, симболизује Гилгамеша. У Етиопији се појављују двоглави орлови као украси за капе око 2.000 година п. н. е. Могуће их је пратити у хетитској традицији, Ирану, источном Тукестану, код Сарацена, у Византији, на Сицилији, у Шпанији (Соловјев, 1957: 116–129).

Први помен орла код Срба предање везује за кнеза Владимира односно Св. краља Јована Владимира. Наиме, кнез који је столовао у Елбасану, једном је отишао у лов са три бољара и приметио орла који је кружио, а који је на леђима имао крст. Тај крст је орао положио на земљу, а након тога крст је постао невидљив. На том месту је подигао цркву задужбину у којој је касније и сахрањен (Марјановић, 2003: 80–81).

Код Срба се јавља и једноглави и двоглави орао. Најстарији налаз једноглавог орла је на чашама из XII века, нађеним у цркви Светог Ахилија у Ариљу (Чанак, Медић, 2002: 80–81). Ова представа је усамљена и не може се довести у везу са било којим грбом.

У Студеници, у Радослављевој припрати као орнамент сокла налази се једноглави орао у два круга на гипсаној плочи. Орао је раширених крила, благо отвореног кљуна, док таласасти реп има благо полукружни облик (Ђурић, 1988: 129–130). Једноглави орао се у Студеници налази и на оловном окну на северном прозору. Глава му је окренута у десну страну, крила су у полету, док је реп стреласт, што представља јединствено решење (Ненадовић, 2003: 368, 370). Дакле, ова два једноглава орла нису идентична – највише им се разликује реп.

У другој половини XIII века једноглави орао се појављује на црвеној одежди, у бисерном кругу Вукановог сина Стефана у Морачи из 1252. године (Соловјев, 1957: 132). Једноглави орао се јавља и у Босни, на прстену бана Нинослава 1240. године (Ђоровић, Љубинковић, 1975: 174). Да би ови орлови били њихови грбови морају да се појављују и пре тога или после тога код њихових наследника, што није случај.

Једноглави орлови се појављују и касније. Тако, на пример, има их на грбу, односно на штиту, породице Николић из Хума (Мрђеновић, Палавестра, Спасић, 1987: 129–131). Конкретно, једноглави орао се јавља на печату повеље Гргура Вукосалића коју је издао 1418. године. То је печат који је настао отиском са прстена (2009: 82). Највећи степен вероватноће да је једноглави орао грб управо се односи на овај случај јер се грбови налазе на печатима и служе као доказ ко је издао повељу (Атлагић, Шекуларац, 1997: 329).

Двоглавог орла налазимо први пут у цркви Светог Петра и Павла на одежди кнеза Мирослава. Он је златне боје, на црвеној подлози. Главе су

стилизоване, на једном врату, а између њих се налази мали крин. Реп орла је дат у облику већег крина. Представа се датује у период 1190–1195. године. Двоглави орлови су дати као коласте аздије (Миловановић, 2013: 185). Син кнеза Мирослава, Андрија, на печату повеље коју је издао Дубровнику 1247–1249. године, има орла (2009: 51), за кога се претпоставља да је био двоглави са уздигнутим главама (Соловјев, 1957: 131). Међутим, између ова два орла постоји велика разлика у изгледу, као и у погледу крила и репа. Напоменимо да се главе и врат орлова на печату кнеза Андрије и не виде.

На оделу Стефана Првовенчаног на фресци у Жичи налазе се двоглави орлови, као коласте аздије, раширених крила, са репом који делује реалистично, а не стилизован као крин (Соловјев, 1957: 91, 132).

На одежди краља Радослава двоглави орлови се налазе два пута. Први пут у Студеници на фресци из 1234. године, где се на црвеној хламиди налазе коласте аздије, тако да су и кругови и орлови од злата (Миловановић, 2013: 165). У Жичи на портрету у кули, такође се налазе коласте аздије. Одежда је црвене боје, орлови су од злата, круг је представљен као да је од бисера, а реп орла у облику крина (Миловановић, 2013: 189; Соловјев, 1957: 133). Када се упореде ове две представе може се приметити да је представа веома слична (главе, вратови, крила) што указује на исти узор. Двоглави орлови, црвене односно браон боје, налазе се и на одежди Светог Ђорђа, насликаног на јужном параклису у XIII веку. Кругови у којима се налазе орлови су исте боје као и орлови. На репу се појављују крин или реп са пет пера (Миловановић, 2013: 190, 193). Браон боја не постоји у хералдици, а чињеница да им се репови разликују драстично, а крила и главе такође, упућује да овде сигурно не може бити реч о грбу него о симболу.

Двоглави орлови скоро ишчезавају у другој половини XIII века. То се поклапа са периодом владавине, краља Уроша I, краља Драгутина и делом владавине краља Милутина. Оно што је заједничко свим овим владарима јесте да у њихово време утицај византијског света на Србију слаби. Али, зато западни утицај, нарочито за време владавине краља Уроша и краља Драгутина, који су били ожењени римокатоликињама, јача. Краљ Милутин води антивизантијску политику све до женидбе са Симонидом. То доказује да је појава двоглавих орлова тесно везана са утицајем византијског света на Србију. Према томе, двоглави орлови нису били грб ни Стефана Првовенчаног ни краља Радослава јер их њихови наследници не користе. Да су били грбови свакако би се барем негде пронашли на портрету неког владара.

Ипак, треба рећи да се двоглави орлови спорадично јављају. Тако нпр. има их на корицама *Иловичке крмчије* из 1262. године (Петровић, 1991). Они су овде могли да се појаве преко старијег узора. То опет, не значи да су они грб.

Такође треба имати у виду да су грбови дошли са запада и да је утицај запада у Србији за све време владавине Немањића био најјачи у другој по-

ловини XIII века. Да су двоглави орлови или неки други знак постали грб појавили би се управо у овом периоду.

Након склапања брака краља Милутина са Симонидом, долази до обнове византијског утицаја на Србију (Стевовић, 2005: 28), што ће вратити двоглаве орлове у употребу.

Као најбољи доказ за ову тврдњу можемо навести да краљ Милутин на фресци у Старом Нагоричану стоји на пурпурном јастуку, на којем се налазе златни двоглави орлови. Ова фреска је урађена по узору на цара Андроника II из 1293. године на којој и он стоји на пурпурном јастуку на коме се такође налазе златни двоглави орлови (Ђоровић, Љубинковић, 1975: 179). Како Византија није имала грбове (Змајић, 1971: 12), то ни ова представа преузета из Византије није могла да има везе са грбовима.

У цркви Богородице Љевишке (1310–1313) црвени орлови се налазе у олтару и у припрати, на драперју беле боје. Орлови у припрати на западном зиду имају око врата један прстен, крила у полету, а реп има пет полукругова, док у олтару имају око врата два прстена, крила су такође у полету, а пет пера на репу су дата природно (Миловановић, 2013: 200, 206). Сем тих налази се и представа коласте аздије, са крилима која се разликују од претходна два, као орнамент на стубу. Сем тога се налазе коласте аздије на одеждама српских владара, са краћим вратом, телом, репом и ногама (Живковић, 1991: 25, 50–52). Као што се може приметити ове представе орла се међусобно разликују. Како смо већ навели једнообразност се подразумева када су у питању грбови, односно мотиви са грба, тако да можемо закључити да ови орлови нису део грба, односно са грба.

У цркви Св. Петра и Павла појављује се црвени двоглави орао, у доњем делу припрате, који је живописан вероватно пре 1305. године. У Жичи на траци у своду портика испод куле, налазе се наизменично двоглави орлови, као коласте аздије и крстови у круговима (Стевовић, 2005: 28). Да би они били грб морали би да буду истоветни осталим представама двоглавог орла.

Као доказ да је краљ Милутин имао грб наводи се и податак, забележен на надгробној плочи у Тревизу, да је краљ Франциска де Саломонеа опасао витешким појасом. Из тога се извлачи закључак да му је краљ Милутин дао и грб (Ђоровић, Љубинковић, 1975: 179). Нисмо сигурни да је овај закључак ваљан. То што га је краљ Милутин *опасао витешким појасом*, не значи да му је дао грб. Ако га је краљ Милутин опасао витешким појасом, то је учинио према традицији своје земље.

Стевовић сматра да је након посете Симонидиног полубрата Димитрија 1313. године, који је требало да наследи престо краља Милутина, овај краљ увео нову круну и нови грб. То би били двоглави орлови, његовог деде Стефана Првовенчаног. Златног орла је међутим, од 1282. године као своје знамење почела да користи Византија. Имајући то у виду, краљ Милутин се одлучио да промени боју орла – он је постао сребрн. Након изградње

Краљеве цркве у Студеници сматра се да су двоглави орлови дефинитивно хералдички елемент, а не декоративни. На основу тога мисли се да је Србија добила грб између измирења Драгутина и Милутина и изградњу Краљеве цркве у Студеници односно између пролећа и лета 1314. године (Стевовић, 2005: 28–29). Међутим, већ смо показали да је краљ Милутин користио златне орлове, а на његовом портрету у Краљевој цркви на ктиторској композицији нема двоглавих орлова (Миловановић, 2013: 176). Према томе, ова два закључка није могуће прихватити.

Двоглави орлови се налазе и на хоросу у Жичи. Он такође представља коласту аздију, са двоглавим орлом на једном врату, подигнутим и раширеним крилима, а уместо уобичајеног крина, има стилизовани природни реп. Оно што је на овој представи ново је крст који се налази између две главе. Такође се за ову представу сматра да је грб Србије (Ђоровић, Љубинковић, 1975: 180). Међутим, ова представа се разликује од свих претходних са крстом између две главе, тако да не представља континуитет у односу ни на једну представу.

У Жичи се на владарском портрету из XIV века налазе коласте аздије у звонику. На тамној позадини, скоро црној, кругови су извезени од бисера, док су орлови златни са два лица на једној глави. Око врата има прстен, док му је реп у облику крина (Миловановић, 2013: 191). Крин на репу се налази на фресци Светог Ђорђа, у истом манастиру, док прстен око врата и два лица на једној глави до тада се не појављује. Према томе, ни ова представа није идентична некој претходној, него представља нешто ново, а то опет посредно значи да не може бити грб.

Код Стефана Дечанског појављују се двоглави орлови где их дотле није било.⁴ Прва представа је на прстену његове жене Теодоре, иначе мајке цара Душана, која је сахрањена у Бањској. Двоглави орао – коласта аздија има два врата, са палметом између глава, спуштених је крила и има реп у облику крина. Друга представа такође са палметом, исклесана је на амвону у манастиру Бањи код Прибоја.⁵ Трећа представа је коласта аздија, на наушницама Марије Палеолог, друге жене Стефана Дечанског, са два врата и крином на репу (Соловјев, 1957: 134; Шакота, 1971: 22, 27, 35; Ђоровић, Љубинковић, 1975: 179). Двоглави орлови се јављају и у Дечанима, Прво на декоративној пластици (Ђоровић, Љубинковић, 1975: 179). Сем њих јављају се сребрни двоглави орлови у сребрним круговима од бисера. Они, међутим, нису идентични, појављују се углавном са прстеном око врата али и без прстена, на одежди непознате принцезе у наосу. У олтару се налазе

⁴ Двоглави орлови које користи краљ Стефан Дечански сматрају се последицом његовог седмогодишњег боравка у Цариграду. Међутим, бројни примери двоглавих орлова за време Милутинове владавине сведоче да је и домаћи утицај био довољно јак. Наравно његов боравак у Цариграду је домаћи утицај могао само да појача.

⁵ Овај манастир је познат као манастир Св. Николе у Дабру.

идентичне представе орлова, као на одежди принцезе, на аеру Агнеца (Миловановић, 2013: 284, 287).

Дакле, за време Стефана Дечанског можемо уочити два типа орлова, једни са палметом између глава, а други са прстеном око врата.

За време владавине краља и цара Стефана Душана појава двоглавих орлова постаје чешћа. Прво бисмо могли истаћи да се црвени двоглави орао, на белој позадини, налази и на застави краља Душана из 1339. године коју је израдио каталонски географ Анђелино Дулсери. Две главе се налазе на једном врату, крила су раширена, благо подигнута, а реп се рачва у два дела. Иначе, као главни град Србије спомиње се Скупи тј. Скопље (Соловјев, 1957: 99, 134; Ћоровић, Љубинковић, 1975: 180). То што се налазе двоглави орлови сведочи да су га странци доживљавали као грб Србије. Ипак, то не значи да је он стварно и био.

Двоглави орао, као коласта аздија, за који Соловјев изричито каже да је царски амблем, на сребрној патени, нађен је у околини манастира Дренова у Тиквешу, са натписом *Стефан цар* који иде око орлова. Орао има два врата, између глава се налази палмета, као на прстену краљице Теодоре, затим спуштена крила и крин на репу (Соловјев, 1957: 135; Ћоровић, Љубинковић, 1975: 179).

Представа двоглавог орла се налази на зидинама и у Серезу, данас Серу. Наиме, налази се на кули као украс шлема који је изведен од опеке. Овај двоглави орао је урађен 1350. године за Душановог великаша Ореста. О томе сведочи натпис који спомиње цара Стефана. Ова представа је занимљива јер спаја типичан облик западне кациге са византијским двоглавим орлом (Соловјев, 1957: 135). Она указује на то да двоглави орао није могао да буде грб цара Душана, јер онда не би могао да га користи његов властелин.

Двоглави орлови се јављају на декоративној пластици у Светим Арханђелима, а у Дечанима и на портрету царице Јелене (Ћоровић, Љубинковић, 1975: 179).

Доказујући да двоглави орлови нису грб цара Душана Соловјев указује на чињеницу да представе орлова нема на његовом новцу. Као доказ му служи представа двоглавих орлова на новцу бугарских царева Георгија Тертера (1279–1292) и Михајла Шишмана (1323–1330) (Соловјев, 1957: 135–137).⁶ Треба, међутим, рећи да су двоглави орлови грб бугарских царева, те онда не би могли да буду грб српске династије. Један грб може да користи само једна породица.

Цар Урош не користи двоглаве орлове али ће их користити његова властела.

⁶ У литератури се признаје да није сачуван ниједан потпун грб Немањића са двоглавим орлом, штитом, кацигом, челенком, да би одмах додали да није сачуван ни у Византији (Ћоровић, Љубинковић, 1975: 180). Потпун грб треба да има и плашт и знак чина или достојанства.

Тако ће се први пут они наћи на новцу деспота Јована Оливера. Затим се златни двоглави орлови, коласте аздије, налазе на одежди њега и његове супруге Марије Ливрине у Леснову. У Леснову на северном зиду се на одежди деспотице Марије Ливрине, жене Јована Оливера, налазе орнаменти са коластим аздијама. Златни су двоглави орлови и кругови, док је унутрашњост црвене. У круговима се налазе стилизовани бисери. Орлови имају један врат, крила у полету, а на репу су кринови са јако истакнутим сва три дела (Нитић, 2004: 318, 320; Миловановић, 2013: 298). Међутим, у истом манастиру је могуће наћи и другачије стилизоване орлове, са пет пера на репу на одежди исте те деспотице (Миловановић, 2013: 304). Дакле, у истом манастиру мотив двоглавог орла на одежди деспотице није идентичан. У овом манастиру на ланцу великог полијелеја на монограму деспота Оливера налази се двоглави орао. На фресци у капели Св. Јована у саборној цркви Свете Софије у Охриду налази се опет са женом Маријом и двоглавим орловима сличним онима на фресци у Леснову (Соловјев, 1957: 137; Миловановић, 2013: 298).

Ћесар Гргур Бранковић (Шуица, 2000: 24, 38; Веселиновић, Љушић, 2001: 82–85), средњи син севастократора Бранка Младеновића, на потрету из 1361. године у храму Св. Богородице Захумске на Охридском језеру има двоглаве орлове на својој одећи. Затим ћесар Новак, који је имао поседе у области Преспанског језера, у својој задужбини пећини – цркви, посвећеној Богородици (Богородица Елеуса) на острву Мали град на Преспанском језеру, има на оделу коласту аздију, као и његова жена. Деспот Константин (Соловјев сматра Дејановић) насликан је 1356. године на књизи са златним двоглавим орловима на пурпурној позадини.

Дакле, ако је ова властела користила двоглаве орлове то је сигуран доказ да они нису могли да буду грбови ни једне од наведених породица.

Мрњавчевићи су их такође користили. У Марковом манастиру у Скопљу, коју је подигао краљ Вукашин са синовима налази се плоча испред олтара са двоглавим орловима између два лава.⁷ У олтару, на северном зиду, на драперју испод Богородичине иконе, налазе се неколико мотива, међу којима и коласта аздија, тј. златни двоглави орао у златном кругу, са палметом између глава, крилима у полету и репом који се рачва у четири дела. Коласта аздија се налази и на полејелеју с монограмом краља Вукашина. Такве коласте аздије се налазе и у манастиру Прохор Пчињски и сматра се да су из 14. века (Соловјев, 1957: 138; Мирковић, 1925; Мирковић, Татић, 1925; Миловановић, 2013: 312).

И властела Мрњавчевића користи двоглаве орлове. Остоја Рајаковић, њихов рођак и вазал, у нартексу охридске цркве Богородице Перивлепте, у фресци изнад гроба на одећи има двоглаве орлове (Соловјев, 1957: 137–138).

Двоглаве орлове су преузеле након изумирања династије Немањића, породице које су са њима биле у сродству, пре свих Лазаревићи и Бранковићи (Ћоровић, Љубинковић, 1975: 180).

⁷ Соловјев сматра да овде имају хералдичка обележја али овај став не образлаже,

Кнез Лазар користи двоглаве орлове на пластици у Хиландару и Лазарици (Ђоровић, Љубинковић, 1975: 179). У Хиландару двоглави орлови се налазе као, на ексонартексу, на парапетној плочи (Ђоровић, Љубинковић, 1975: 181; Миловановић, 2013: 27). У Раваници (око 1380. године) на портрету, на црвеном оделу, налазе се златни двоглави орлови у златним круговима (Петковић, 1922: 45). Слични орлови се јављају и на портрету његове жене Милице у манастиру Љубостиња. Двоглави орао се налази исклесан и у Лазарици, у Крушевцу, изнад јужне порте. Кнегиња Милица је након смрти мужа, наставила да користи двоглаве орлове. Тако се у Дечанима на полијелеју, који је поклонила манастиру 1397. године налазе коласте аздије, наизменично са огњицима (Соловјев, 1957: 138–139).

И властела кнеза Лазара користи двоглаве орлове. У манастиру Велућа код Крушевца, који је саграђен 1377–1378, а осликана убрзо након тога, на јужном зиду у припрати, насликан је светитељ који на одежди има неколико мотива, међу којима је коласта аздија (Миловановић, 2013: 320). У припрати се налазе коласте аздије и на ктиторском портрету. Занимљивост ових орлова је у томе што се појављују у зеленој и златној боји (Миловановић, 2013: 325). Затим се у наосу на северном зиду, на одежди деспота Оливера појављује коласта аздија чији су двоглави орлови скоро идентични онима у припрати (Миловановић, 2013: 322).

У манастиру Нова Павлица, задужбини браће Мусића, сестрића кнеза Лазара, у олтару на северном зиду, на сокли налази се делимично сачувана представа двоглавог орла, са два врата и крилима у полету. Између глава орлова се налази крст (Миловановић, 2013: 328).

Као што се може приметити двоглаве орлове користе Немањићи, Мрњавчевићи и Лазаревићи али и њихова властела. Сем тога они се никада не јављају на штиту, већ углавном или на одежди или као елемент декорације. Подсетимо се да најстарији грбови имају само штит са симболом на њему. Временом грб добија нове елементе али не губи ни штит ни симбол на штиту. Такође, да су двоглави орлови грбови било би немогуће да их користе њима потчињена властела. Друго, не постоји једнообразност код орлова, разликују се главе, вратови, крила, реп. Да су грб Немањића морали би да их користе краљ Владислав, краљ Урош, краљ Драгутин и цар Урош, а код њих се не јавља ни једном. Према томе, они нису могли да буду никако грб.

Сасвим друго питање је да ли су околне државе сматрале двоглавог орла грбом Србије. Дулсертјева карта из 1339. године то доказује. Други податак који сведочи да су двоглави орлови сматрани за грб Србије је печат од 25. априла 1395. године босанског краљ Дабиша. Наиме, на једној страни печата, где се налази краљ на престолу, четири анђела држе његове грбове. Два анђела са десне стране држе грб Котроманића, док са леве стране друга два држе двоглавог орла на штиту. Ако се има у виду да је титула

краља Дабише „по милости Божијој краљ Рашке, Босне ...“. постаје јасно зашто се налазе двоглави орлови и да су они сматрани грбом Рашке. Сматра се да је овај печат краља Дабише прерађен печат краља Твртка, што би значило да су у Босни након Твртковог крунисања за краља 1377. године Рашке и Босне, полазећи од идеје да су двоглави орлови грб Немањића (Соловјев, 1957: 139–140), први пут употребљени у Босни као грб Србије.

Након добијања деспотске титуле Стефан Лазаревић почиње интензивно да употребљава двоглаве орлове. На портрету у Љубостињи, коју је осликао Макарије од 1402. до 1405. године, налазе се коласте аздије на оделу, са зланим круговима и орловима, на црвеној подлози. Главе имају један врат, крила у полету, а на репу крин (Миловановић, 2013: 338).

Соловјев сматра да се двоглави орао јавља као прави хералдички знак у време деспота Стефана (Соловјев, 1957: 140–141).⁸ На настанак грба деспота Стефана пресудно је утицала чињеница да је он постао вазал угарског краља. Поставши угарски вазал он је морао да се прилагоди приликама у Угарској. Како је сваки племић у Угарској морао да има грб морао је да га има и деспот Стефан. Наравно, то је могао да му да, како смо већ навели, као и код других држава само владар даровницом – повељом, којом је додељивао и племство, а која се звала армали. Повеља је садржала опис али и слику грба (Атлагић, Шекуларац, 1997: 294). С обзиром на то да се као грб појављује двоглави орао, значи да је Угарска већ раније доживљавала двоглави орао као грб Србије и да је то испоштовано, а да Жигмунд није посегао за тим да му да неки други.

На његовим печатима се преплићу утицаји Византије и Угарске. Угарски утицаји се виде код воштаних печата западног облика на којем је владарски грб. На штиту се налази пруга између два крина, а на шлему између два бивоља рога, која је користио још кнез Лазар, налазе се двоглави орлови. Двоглави орлови на шлему сматра се да су знак деспотског достојанства (Соловјев, 1957: 141).

У манастиру Манасији у наосу, на западном зиду, на портрету деспот је приказан у црвеној деспотској хаљини са коластим аздијама, са златним орловима (Миловановић, 2013: 344). Орлови имају два врата, наглашено раширена крила у полету, а на репу крин са наглашена три крака. Унутар широког златног круга налазе се два танка круга зелене боје (Миловановић, 2013: 348, 354, 356). Сем овог приказа постоји и други са коластим аздијама. Такође је златни двоглави орао, око кога је златни круг, који са спољне и унутрашње стране има светао танак круг, а реп уместо крина је представљен са пет полукругова благо заобљених (Миловановић 2013; 356). Као и његов отац у Крушевцу у Лазарици и он је на спољним зидинама манастира Каленића у камену, дао да се уради двоглави орао. Налази се изнад источног

⁸ Међутим, он је и пре указивао да су орлови коришћени као елементи хералдике тј. као део грба.

прозора (Соловјев, 1957: 140).

Као сигуран доказ да је деспот имао грб може се узети година 1415. када је Урлих Рихентал, иначе хералд, видећи деспотов грб на сабору (у Бадену) описао његов изглед – црвени штит за златним двоглавим орловима, тако да обе главе у кљуну држе рог. Сматра се да је овакав грб он користио и на своме новцу (Соловјев, 1957: 141).

Дакле, наша истраживања су показала да се двоглави орао јавља крајем XII и у првој половини XIII века. Јављање двоглавих орлова у другој половини XIII века је спорадично. Поново се враћају након брака краља Милутина са Симонидом и трају кроз цео XIV и почетак XV века. Међутим, они немају јединствен изглед, разликују им се глава, врат, крила, реп. Затим, јављају се сребрни и златни. Најчешће се појављују на одећи, или као орнамент сокла. Већ смо навели да их користе Немањићи, Мрњавчевићи и Лазаревићи, али и њихова властела и да се никада не појављују на штиту. То указује да двоглави орлови нису били грб него симбол који се везује за носиоце највише власти. Одсуство грба се може објаснити великим утицајем Византије која такође није имала грб.

Тек када је деспот Стефан постао угарски вазал, морао је да прихвати правила која су важила за сву властелу у Угарској, па је онда и он морао да добије грб. Дакле, добијање грба у Србији није последица унутрашњег развоја, већ доласка у вазални положај према земљи која је имала грбове.

Литература

- Копије печата са повеља српских владара и властеле XIII–XVII.* (2009). Прир. Радомир Кулић. Нови Сад: Збирка Галерије Матице српске.
- Атлагић, М., Шекуларац, Б. (1997). *Помоћне историјске науке*. Приштина: Агенција „FELIX“, Библиотека града Приштине.
- Веселиновић, А., Љушић, Р. (2001). *Српске династије*. Нови Сад: Платонеум.
- Вујаклија, М. (1961). *Лексикон страних речи и израза*. Београд: БИГЗ.
- Ђурић, С. (1988). *Уломци студеничког живописа*. Београд.
- Živković, T. (2007). The golden seal of Stroimir, *Историјски часопис*, књ. 55. Београд: Историјски институт, 23–29.
- Змајић, В. (1971). *Heraldika, sfragistika, genealogija*. Zagreb: Školska knjiga.
- Ковачевић, Ј. (1952). Средњовековна ношња балканских Словена, *Посебна издања САН 215*, Београд.
- Купер, Дž. К. (1986). *Илустрована енциклопедија традиционалних симбола*. Београд: Prosveta, Nolit.
- Миловановић, Д. (2013). *Освежавање меморије, Орнаменти српских средњовековних фресака*. Београд: Музеј примењене уметности.
- Петковић, В. (1922). *Манастир Раваница*. Београд.

- Petković, V. R. (1930). *La Peinture serbe du Moyen Âge, ptie 1*. Beograd: Univerzitetska biblioteka Beograd i Matica srpska.
- Petković, V. R. (1934). *La Peinture serbe du Moyen Âge, ptie 2*. Beograd: Univerzitetska biblioteka Beograd i Matica srpska.
- Мирковић, Л. (1925). Мрњавчевићи, *Старинар*; сер. 3, књ. 3. Београд: Задруга штампарских радника „Родољуб“.
- Мирковић, Л., Татић, Ж. (1925). *Марков манастир*. Београд: Графика, Српски споменици, Народни музеј.
- Ненадовић, С. М. (2003). *Грађевинска техника у средњовековној Србији*. Београд: Просвета.
- Нитић, А. (2004). Тканине и профани костим у српском сликарству XIV и прве половине XV века, *Ниш и Византија II симпозијум*, Ниш, 317–334.
- Законоправило или Номоканон светога Саве: Иловички препис 1262. година*. (1991). Приредио и предговор написао Миодраг М. Петровић. Горњи Милановац: Дечије новине.
- Соловјев, А. (1957). *Историја српског грба*. Мелбурн: Српска мисао.
- Stevović, Lj. (2005). О српским dinarima sa grbom Nemanjića, *Динар*, бр. 24. Београд: Српско нумизматичарско друштво, 26–30.
- Ђоровић Љубинковић, М. (1975). Представе грбова на прстењу и другим предметима материјалне културе у средњовековној Србији, у: *Зборник радова са научног скупа О кнезу Лазару*. Београд: Филозофски факултет, Одељење за историју уметности, 171–183.
- Чанак Медић, М. (2002). *Свети Ахилије у Ариљу*. Београд: Републички завод за заштиту споменика културе.
- Шакота, М. (1971). Прилози познавању манастира Бање код Прибоја, *Саопштења IX*, 19–46.
- Шуица, М. (2000). *Немирно доба српског средњег века*. Београд: Службени лист.

Dorđe Đekić

DOUBLE-HEADED EAGLES IN MEDIAEVAL SERBIA – FROM A SYMBOL TO A COAT OF ARMS

Summary

For most of its history, the Byzantine Empire never used heraldry, but it used the double-headed eagles as its symbol or emblem. As the influence of the Empire on Serbia was rather a dominant one, the double-eagles emblem was used there as well, but not as coat of arms. Single-headed and double-headed eagles occur in Serbia from the 12th century. The single-headed ones disappear during the Middle

Ages, whereas the double-headed ones were to become the most frequently used emblem in Serbia. They are a recurrent motif on embroidered capes depicted in frescoes. They will be also used by the Nemanjic dynasty, the Emperor Dusan's noblemen, King Vukasin, Prince Lazar. As a coat of arms is a unique emblem of one family, it is clear that this one was not a herald blazon, but a symbol. Only during the Despot Stefan Lazarevic's reign it would appear on an escutcheon, i.e. as a proper coat of arms. However, other foreign countries saw the double-headed eagles as the Serbian heraldic symbol, which can be seen on the Dulcert's 1339 map and the King Dabisa's 1395 seal.

